УДК 821.512.145

Л.Р. Надыршина

РӘМИС АЙМӘТНЕҢ ИҖАТ ДӨНЬЯСЫ

Статья посвящена анализу творчества Рамиса Аймета. Автором выделены ключевые особенности лирики поэта: индивидуализм, оценка бытия через призму дисгармонического мировосприятия лирического героя, доминирование эмоционально-психологического и философского начал, ассоциативность. В статье проанализированы наиболее частотные мотивы и образы, прослежена трансформация образа лирического героя в стихах поэта.

Ключевые слова: Рамис Аймет, поэзия, художественный мир, лирический герой, поэтика.

The article is devoted to the analysis of Ramis Aimet's creativity. The author highlights the key features of the poet's lyrics: individualism, assessment of being through the prism of the lyric hero's disharomonic worldview, the dominance of emotional-psychological and philosophical principles, associativity. The article analyzes the most frequent motives and images, traces the transformation of the image of the lyric hero in the poet's poems.

Key words: Ramis Aimet, poetry, art world, lyric hero, poetics.

1990 еллар азагында шигъри мәйданга килгән Рәмис Аймәт укучы игътибарына тәкъдим иткән беренче әсәрләреннән үк үзен сентименталь кичерешләрне фәлсәфә белән төреп биргән үзенчәлекле шагыйрь итеп таныта. Психологик-эмоциональ киеренкелек, индивидуальлек, яшәешне лирик «мин»нең дисгармоник күңел дөньясы яктылыгында бәяләү – шагыйрь иҗатын аерып торган төп үзенчәлекләр. Р. Аймәт «җанында мең-миллион хисси тирбәлешләр тулы кешене сурәтләү объекты ясый. Бу сыйфат аның лирик героен үзенчәлекле, башкаларга охшамаган, беркемне дә кабатламаган, бөтен кешелекнең кайгы-шатлыгын үз күңеле аша уздырырга сәләтле шәхескә әйләндерә» [Заһидуллина, б. 32]. Шуңа мөнәсәбәтле, лирик герой экзистенциаль кичерешләр хозурында яши, шушы фәлсәфә кысаларында укылган яшәү – үлем, өмет – өметсезлек бинар оппозицияләре шигырьләрдә сурәтләнгән дөнья үзәгендә тора, яшәешнең караңгылыгы, чарасызлык, төшенкелек, вакыт агышы, үлем көтү һәм башка мотивлар шагыйрь иҗатын иңләп уза. Әсәрләрдә иҗат – газап («Шагыйрь», 1998; «Ритм», 1997), яшәү – җәза («Мин әле тумаган», 1998), яшәү – сагыш («Җәйнең соңгы җыры», 1998; «Сагыш», 1996) кебек экзистенциаль тәңгәллекләр сызлануның төп сәбәбенә әйләнә, яшәеш газабын җаны аша үткәрергә сәләтле лирик геройның күңел халәте кабатлаулар, көчәйтү, градация кебек алымнар ярдәмендә тагын да тирәнәйтелә:

Җанда, канда –
сагыш,
сагыш,
сагыш...
Адым саен сагыш күмелгән.
Бу дөньяга яралганмын, ахры,
Сагыш учагының көленнән [Аймәт, б. 79].

Ике гасыр чиге милли сүз сәнгатендә үсеш алган шәхсилек, индивидуальлекнең бер үрнәге буларак, Р. Аймәт шигырьләрендә лирик «мин»нең үз асылын эзләве ассызыклана, «шигырьләрдә ике образ – «мин» һәм ул диалог корырга омтылган яшәеш – үзәктә тора» [Загидуллина, с. 104]. Шагыйрь иҗатындагы бу үзенчәлеккә күренекле әдип Р. Фәйзуллин да игътибар итә, аның «байтак шигырьләрендә Дөнья һәм Мин (бәлки әле Мин һәм Дөньядыр?) төп лейтмотив булып бара» [Фәйзуллин, б. 141], дип билгели. Шушы юнәлештә иҗат ителгән «АкроМИН» (1997), «Мин әле тумаган» (1998), «Автопортрет», «Мәгънә эзлим», «Мин җирләргә төштем» кебек шигырьләрдә укучы лирик геройның иҗтимагый яшәеш кануннарына гына сыешмаган җан хәрәкәтенә, фәлсәфи-метафизик уйлануларына төшенә (*Сынса да канатлар, мин сыймыйм дөньяга, – / Күктә дә, җирдә дә мин яшим* [Аймәт, 2000, б. 13]; *Дөньяларның кайсы читендә мин, / Вакытларның кайсы чигендә, / Гомеремнең кайсы мизгелендә, / Хыялымның кайсы күгендә / Яшим икән?* [Аймәт, 2004, б. 79]), кешедәге илаһи башлангыч турындагы романтик күзаллауларга тап була *(Мин әле Мәңгелек иренендә / Бөрегә төйнәлгән бер Дога* [Аймәт, 2000, б. 73]), шул ук вакытта шәхеснең галәм каршында көчсезлеге, язмыш-тәкъдирне үзгәртеп булмавы турындагы фаталистик нәтиҗә дә сиземләнә:

...Мин әле тумаган, ә инде
Күкләрдә укыйлар җеназа [Аймәт, 2000, б. 73].

Р. Аймәтнең лирик герое үзен җәмгыятьтән аерып куя, гавам яшәешен хасил иткән матди-көндәлек кыйммәтләрдән азат булып, җир кысаларына сыешмаган рухи яшәешкә омтылу күңел каршылыгына, рухи бәргәләнүләргә, җанны талкыган канәгатьсезлек хисенә китерә. Мондый психологик халәт ялгызлык һәм читләшү мотивлары белән янәшә куела. Гомумән, ялгызлык категориясе Р. Аймәт иҗатын үтәли иңләп уза, бу – поэтик текстларның исемнәрендә дә күренә («Ялгызак», «Ялгызлык», «Ялгыз сандугач», «Соңгы яфрак»), еш кына ул иҗат мотивы белән үрелеп китә, мондый очракта лирик «мин» һәм шагыйрь шәхесе арасында чик югала, ялгызлык газаплы күңел дөньясының аерылгысыз өлеше буларак кабул ителә:

Мин нәрсә ул?
Үтә гомерем
Бер ялгыз төнне куып.

Таңнарымны каршы алам
Шигъремә башым куеп... [Аймәт, 2000, б. 53].

Эчтәлеге лирик субъектның дөньядан, җәмгыятьтән ваз кичү идеясе, протестыннан гыйбарәт шигырьләрдә («Эзләмәгез мине!», 2000; «Җаным бикле бүген...», 1994; «Хушлашу») читләшү мотивы әйдәп бара, кешелеккә үпкә – хис катламының эчтәлеген хасил итә. Шушы юнәлештә иҗат ителгән «Читләтелү» (2003) әсәрендә шагыйрь әлеге мотивны текстта махсус аерымлап куя, «чит» сүзен уйнату нәтиҗәсендә эмоциональ яңгыраш көчәеп, шигырьнең һәр строфасыннан үпкә-әрнү, ачыну саркый:

Этәләр һаман ЧИТлеккә –
Чоңгыл-тормыш ЧИТенә.
ЧИТен ашап, ЧИТен киеп,
Йөрәк һаман кителә.
ЧИТәннән ЧИк-кирТә үреп,
ЧИТләшәм дөньясыннан.
Мин – дөньяга, дөнья миңа
Әйтерсең сыймый сыман [Аймәт, 2016, б. 165].

Лирик геройның моң-сагыш, әрнү, газаплану белән сугарылган экзистенциаль халәте көз, төн хронотоплары, ай, төш, йокысызлык, тынлык кебек символ югарылыгына күтәрелгән образлар ярдәмендә көчәйтелә, автор каләменә хас үзенчәлекле ассоциатив бәйләнешләр барлыкка килә:

Әрвах Көнгә Төн каберме әллә,
Соң сулышы – гомер чигеме?
Үз-үзеннән курыккандай, хәтта
Караңгылык куя чигенеп.
Агам, агам...
Кая китте Көнем? –
Болытларга кушылып актымы?
Тама, тама...
Газиз Көн җаныннан
Качып калган соңгы яктылык... [Аймәт, 2000, б. 91].

Сурәтләнгән дөньяның, хис-кичерешләрнең еш кына капма-каршы чикләрдә тирбәлүе эмоциональ-психологик яңгырашны катлауландыра, ак – кара, көн – төн, үткән – киләчәк, хыял – чынбарлык һәм шулардан оешкан җиһан – лирик «мин» оппозициясе лирик субъектның катлаулы күңел халәтен үзгәрештә күрсәтә. Р. Аймәтнең лирик герое күптөрле хисләр дулкынында яши: ул әле төшенкелеккә бирелә, әле күкләргә омтыла, ярсулы хисләр хозурына бирелә, я булмаса яңадан өметсезлек, билгесезлек упкынында югала. Шушы каршылыклы психологик хәрәкәт шигырьләрдә үзенчәлекле кичерешләр динамикасын нигезли, укучыны да шушы хисләр дәрьясында яшәргә мәҗбүр итә:

Очасы иде лә – канатлар киселгән,
Куырылган канаттан кан тама.
Күкләргә карый да, үрелеп-үрелеп,
Җан яна...
Кемгәдер – тантана... <...>
Убылмый таулар да, болытлар – яңгырсыз,
Мең тетрәү йөрәктә, мең яшен.
Сынса да канатлар, мин сыймыйм дөньяга,–
Күктә дә, җирдә дә мин яшим [Аймәт, 2000, б. 12–13].

Кагыйдә буларак, әсәрләрнең соңгы строфаларында сызлану хиссиятенең көчле позициядә килүе геройның җан газабын көчәйтә, драматизмны тирәнәйтә, ашкыну-омтылышларның юкка булуын тоемларга мөмкинлек бирә, әсәрне шомлы-шөбһәле укылышка көйли. Күңел төпкелендәге хәсрәтле-газаплы уйланулар дулкынында шагыйрьнең лирик герое яшәеш хакыйкатенә төшенә, кешелеккә бәя-мөнәсәбәтен җиткерә, аның кичерешләре, шәхси кысалардан чыгып, гомумкешелеккә юнәлдерелгән фәлсәфи гамьнәр булып формалаша. Әйтик, «Кошмы? Колмы?» шигырендә лирик геройны борчыган төп проблема әсәрнең исемендә үк калкытыла: шигырьнең кеше җанының асылын ачу рухында иҗат ителгән булуына ишарә ителә. Кош образында модификацияләнгән ирек һәм һәм аңа каршы куелган коллык категорияләре төп структур калыпны нигезли: кошлар кавеменнән (димәк, ирекле) булуын аңлап, Иреккә, биеклеккә – рухи кыйммәтләр зурланган яшәешкә омтылган лирик геройның өметхыяллары чынбарлыкка бәрелеп чәлпәрәмә килә:

Кошмы?!
Кошмы?!
Коллар нәселеннән мин, –
Әйләнде лә җаным өрәккә!
Әйләнде лә җаным өрәккә!
Ялварыплар күкләремә баксам,
Кыйгак-кыйгак кына ла канат каксам, –
Богау чыңы зеңли йөрәктә,
Богау чыңы зеңли йөрәктә... [Аймәт, 2000, б. 11].

Нәтиҗәдә, риторик шәкелдә формалашкан ачынулы уйланулар, кабатлаулар хис дәрәҗәсен көчәйтүче чарага әйләнә, лирик «мин»нең үзен кавем-нәсел белән бәйләп куюы гомумкешелек хәятенә ишарә итә.

«Соңгы өмет» шигырендә очу мотивы шәкелендә үстерелгән ирек төшенчәсе *(Ирек – канат! / Без канатсыз калдык)* турыдан-туры милли контекстта укыла, тарих, хәтер проблемалары белән бер җепкә тезелеп, ирексезлекнең ничә гасырлар милләт бәгырен телгәләгән сыкрау булуын ачыкларга мөмкинлек бирә:

...Күптән онытылган Ирек хисе
Бертуктамый уйный канымда.

Бабамнарның әйтер сүзе булып
Оран сала көн-төн җанымда.
Оран сала...
Мәрткә китте дисәм,
Кайта кабат, кайта терелеп.
Күзләремә минем Ирек бага,
Җиде бабам аша үрелеп [Аймәт, 2016, б. 163–164].

Гомумән, Р. Аймәтнең яңа гасырда иҗат ителгән шигырьләрендә шәхси кичерешләрне гомумкешелек киңлегенә чыгару омтылышы тагын да көчәя, лирик геройның җәмгыятькә, яшәешкә бәясе милли эчтәлекнең беренче планга чыгуына китерә, туган тел язмышы («Туган телем», «Татар каены»), татар халкының бүгенгесе һәм киләчәге («Тәрәзә», «Кирәк түгел», «Йолдыз ташы», «Чагыштыру», 1998) белән бәйле гамьнәр сагышлы бер моң булып сызыла. Шигырьдән шигырьгә лирик геройның хаксыз-хокуксыз язмышына буйсынган, үткән данына коенып яшәгән милләтенә үпкә хисе үсә, көчәя бара, ачынулы-үкенечле халәт милли тематикага язылган шигырьләрдә төп эчтәлекне хасил итә:

Кем яздырды юлдан?.. Язмыш чиген
Әллә ялгыш үтеп киткәнбез?
...Кирәк түгел кеше хокуклары,
Кеше түгел инде күптән без! [Аймәт, 2016, б. 18].

«Адашу» шигырендә әсәр исемендә аерымланган юлдан язу, кыйбла югалту мотивы милләтнең үткәне – бүгенгесе – киләчәге хакындагы уйлануларны бер ноктага туплаучы идеягә әйләнә. Тарих һәм заманны берләштергән чиктәш халәттә күзалланган лирик герой газиз халкының «данлы, шанлы, ханлы чоры»н Болгар, Казан ханлыкларында таба, шушы тарихтан килгән иңрәү авазы шигырьне үтәли иңләп уза, бу импрессионистик образ милләтнең үткәне һәм бүгенгесе аша киләчәккә юнәлгән өзлексез газап булып тәгәлләшә, шагыйрь иҗатына хас экспрессия хис дәрәҗәсен көчәйтә, милләт язмышына битараф булмаган укучының күңелен тетрәндерә:

Иңри кебек җаны бабамнарның,
Үрсәләнеп, әрнеп, рәнҗеп тә.
Кыйбла эзләп чапкан уйларымны
Дисбе итеп тезәм бер җепкә [Аймәт, 2016, б. 195].

Милләт яшәешен үзгәртә алмаудан туган чарасызлык, шагыйрь әсәрләре өчен традицион ялгызлык мотивы белән үрелеп, лирик геройның моң-сагыш сәбәбенә әйләнә, бүгенгенең ямьсезлеге, караңгылыгы, киләчәкнең өметсезлеге үткәннәр белән яшәү хиссиятен нигезли, ачынулы-үкенүле уйланулар психологик-эмоциональ кичерешләрнең асылында ята. Заманга бәя «шайтан туе» метафорасы рәвешендә реальләшә һәм богаудагы сүз иреге, мескенлек, атмаган таң кебек мотивлар аша тәгәлләштерелә. Тарих дисбесенең чиратлашкан ак һәм кара төймәләре лирик герой күңелендә әле киләчәккә

өмет чаткысын сүндерми (*Әле безгә янып яшисе бар? / Шәһит киткән җаннар өчен дә, / Бар җиһанны алсу нурга күмеп / Тумый калган таңнар өчен дә* [Аймәт, 2016, б. 196]), әмма шигырьнең моңлысызланулы хиссият белән сугарылган бетеме өмет рәшәсен ерагайта кебек:

...Ялгыш кына кинәт орынсам да,
Иңрәү килә кебек һәр таштан.
Кыргый чорның кыргый кавеме мин
Кыйбла эзләп юлда адашкан... [Аймәт, 2016, б. 196].

Узган еллардан, тарихтан милли хакыйкать эзләү омтылышы XX йөз башы татар сүз сәнгате белән интертекстуаль бәйләнешләр рәвешендә дә формалаша, Тукай, Исхакый, Дәрдемәнд, С. Рәмиев кебек әдипләрнең иҗатына бәйле гыйбарәләр милләтнең бүгенге хәятенә карата борчулы уйлануларны җиткерү чарасына әйләнә («Төш», «Ишетелә Тукай ютәле» һ.б.).

Шагыйрьнең фәлсәфи иҗатында тоемланган моңсулык аның лирик кичерешләр үзәктә торган әсәрләрендә дә әйдәп бара. Нигездә югалту сагышы белән өретелгән мәхәббәт лирикасында бу хиссият үткәннәргә үкенү, китү, хушлашу, аерылу мотивлары аша реальләшә, ялгызы хәтер төпкелләрен кузгаткан лирик геройның күңел дөньясы әсәрләрне сентименталь укылышка көйли («Сукыр тәкә», 1991, 1997; «“Үкенмәм”, димә...», 1992; «Китү», 1997; «Без генәме?», 1997; «Ул төнне дә...» һ.б.). шәхси кичерешләрне дөнья киңлегендә карау хис дәрәҗәсен көчәйтү вазифасына хезмәт итә:

Без генәме?
    Әллә дөньяның да
Мәхәббәтен җуйган бер мәле... [Аймәт, 2000, б. 39].

Рәмис Аймәт укучыга тәкъдим иткән беренче шигъри үрнәкләрендә үк үзен сүз-сурәткә гаять игътибарлы, затлы-нәфис каләм иясе итеп таныта, табигый сәләт һәм дөньяны тоемлау үзенчәлеге белән билгеләнгән бу сыйфат татар шигъриятен яңа образлы сурәтләр белән баета, укучыга гаҗәеп тирән лирик кичерешләр дөньясын ача. Тавыш, төс бизәкләренә нигезләнгән импрессионистик сурәтлелек – Р. Аймәтнең иҗат стиленә әйләнгән сыйфат – аның шигъриятен эстетик яктан камилләштерә, *зеңләп өзелгән хыяллар, өметләр, чатнап-чатнап янган йолдызлар, моңын җуйган гармун күрегедәй катып калган дулкыннар* һ.б. шундый образлы сурәтләр әсәрләрне гаҗәеп аһәңлелек белән тулыландыра, лирик-психологик катламга күтелмәгән төсмерләр өсти. Аерым очракларда импрессионистик сурәтләр мөстәкыйль образ дәрәҗәсенә күтәрелә:

Ә офыкта, кайтаваздай,
Көлүеңнең зеңе калды.
    Мең сер яши, мең могҗиза
    Авазында һәрбер зеңнең [Аймәт, 2000, б. 32].

Нәтиҗә ясап әйткәндә, Р. Аймәтнең фәлсәфи-метафизик уйланулар тулы шигырьләрендә экзистенциаль кичерешләр дөньясы, шәхеснең үз-үзен танып белү фәлсәфәсе, лирик субъект кичерешләре фонында яшәешне аңларга омтылуы, шул ук вакытта гомум яшәеш кысаларыннан галәм киңлекләренә тартылуы гаҗәеп синтез барлыкка китерә. Гамьле, сызланучан, уйланучан лирик герой кичерешләре аша автор интеллектуаль укучы белән әңгәмә кора: күпсанлы риторик сораулар, күпнокталар ярдәмендә әйтелеп бетмәгән фикерләр укучы өчен уйланырга җирлек калдыра. Дисбе, ак кәфен, мәңгелекнең яшьле/канлы күзләре, богау чыңы, зеңгелдәп өзелгән хыяллар һ.б. шундый бик күп дини аллюзияләр, символ-метафоралар, мотивлар, бер әсәрдән икенчесенә күчеп, шигырьләр арасындагы чикләрне юа, лирик геройның сагышлы моңын өзлексез итә.

Әдәбият

Аймәт Р. Шомырт салкыннары: шигырьләр. Казан: Мәгариф, 2000. 111 б.

Аймәт Р. Бозлы җилкәннәр: шигырьләр, тәрҗемәләр. Казан: Татар. кит. нәшр., 2016. 239 б.

Аймәт Р. Айның аръягында: шигырьләр. Казан: Мәгариф, 2004. 191 б.

Заһидуллина Д. Әдәби хәрәкәт // Татар әдәбияты тарихы: 8 томда. 7 т. Казан: Фолиант, 2019. Б. 9–35.

Загидуллина Д. «Индивидуальная чувственность» как форма самоидентификации лирического субъекта: творчество Рамиса Аймета // Дания Загидуллина. Татарская поэзия рубежа XX–XXI веков (1986–2015 гг.): эстетические ориентиры и художественные поиски. Казань: Изд-во Академии наук РТ, 2017. С. 98–107.

Фәйзуллин Р. Чикле чиксезлек // Казан утлары. 2005. № 2. Б. 140–142.

Надыршина Ләйсән Рәдиф кызы,

филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының милли мәгариф бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре